

Kitabiyat

Bruce Clark, *İki Kere Yabancı -Kitlel İnan İbracı Modern Türkiye ve Yunanistan'ı Nasıl Biçimlendirdi?*, Bilgi Üniversitesi Yayınları, 1. baskı, İstanbul, 2008, 16 x 23 cm., 325+32s., (Resimler, Haritalar ve Önsöz).

Özet

Türkiye'nin Kurtuluş Savaşı'nı kazanmasının ardından büyük devletlerle 30 Ocak 1923 tarihinde İsviçre'nin Lozan kentinde masa başında yaptığı anlaşma, Türkiye'nin ve Yunanistan'ın kaderini derinden etkilemiştir. Ulusların yazgısının çizildiği Lozan Anlaşması, söz konusu iki devleti ortak bir noktada uzlaştıracaktı.

Siyasi Uzlaşmaların yaratıcısı olan yöneticiler, aslında sayısı milyonla ifade edilebilecek kitlenin sosyal ve ekonomik yaşantısının değişimine sebep olacaktır. Değişim bireylerin sadece fiziksel koşullarını etkilemeyecek, aynı zamanda bu onların kültürlerine, dillerine, dinlerine nüfuz edecek böylece kimliklerde de bunun izleri görülecektir.

"İki Kere Yabancı- Kitlel İnan İbracı Modern Türkiye ve Yunanistan'ı Nasıl Biçimlendirdi?" adlı kitap, Kasım 1922'de başlayan Lozan Barış Müzakeresinin sonucunda 30 Ocak 1923 tarihinde imzalanan "Türkiye ve Yunanistan arasında mübadeleye ilişkin sözleşme ve protokol'ün" uygulanması sırasında ve öncesinde her iki ülkede yaşayan toplulukların yaşamlarını gözler önüne sermektedir. Siyasi Anlaşmaların doğurduğu kitlel göçlerin, toplumların ve dolayısıyla ülkenin siyasi, ekonomik ve kültürel biçimleyicisi olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Mübadele, Lozan Anlaşması, Göç, Rum, Ortodoks, Müslüman, Türk.

Abstract

Turkey's and Greece's fate was deeply affecting after winning Turkey's Independence war round table agreement was signed on January 30, 1923 between big states in the town of Lausanne in Switzerland Nation of the ordinance was drawn to the Lausanne Treaty, the public at some point the two state would reconcile.

Political reconciliation is the work of managers, in fact the number can be expressed by millions of audiences will cause social and economic life of the exchange. Will not only affect the physical conditions of the exchange of individuals, but also that their culture, languages, religion and identity in the population will thus be seen that the traces.

The book that named "Twice a stranger – How Mass Expulsion Forged Modern Greece and Turkey?" Began in November 1922, the result of the Lausanne Peace Negotiations on 30 January 1923, signed "between Turkey and Greece for exchange of contract and protocol" during the implementation and before the two countries living in the community to reveal their lives. The

birth of the Political Agreement of the mass migration, community and therefore the country's political, economic and cultural shows are former.

Keywords: Exchange, Lausanne Treaty, Immigration, Rum, Orthodox, Muslim, Turk.

Son zamanlarda kitapçı raflarında mübadele üzerine yazılan kitapların sayıları bir hayli arttı. Mübadele, Türk Ulusal Savaşı'nın sonrasında Osmanlı Tarihi boyunca hep büyük sorunlar yaratmış azınlıklar olgusuna kesin çözüm getiren bir uygulama olarak tarihte yerini aldı. Bu savaşın sonunda yaklaşık iki milyon insan zorunlu olarak yer değiştirdi. Türkiye'den Ortodoks inancından olan İstanbul dışındaki Rumlar ile Yunanistan'dan Müslüman inancından Türkler zorunlu olarak topraklarını değiştirdiler. Tarihte örneği pek az olan böyle bir uygulamanın, göçü zorunlu olarak yaşamış olan kitleler üzerinde başta uyum sorunları olmak üzere yığıla olumsuz etkiler yaratmıştır. Dolayısıyla çok yakın bir zamanda yaşanmış böyle bir olay üzerine, araştırmacıların eğilmesi, meraklarının

uyanması ve konu üzerine göç edenlerin dilleri, tarihleri, sosyolojik ve psikolojik uyum süreçleri üzerine araştırma yapmaları son derece doğal ve anlamlıdır. Ancak tarihte her zaman içine düşünülen yanlışlardan birisi; objektif olma gerekliliğine karşın, bu tür yaklaşımlarda kimi zaman ideolojik duruş ve tavırların gün ışığına çıkmasıdır. Bu durum, ister istemez tarihsel bir objenin üzerine net bakılmasını engelleyebiliyor ve hatta tarih, önceden kuralları ve yöntemi belirlenmiş bir amaca ve stratejiye araç olarak kullanılabilir.

Yunanistan, 1919 yılından itibaren Müttefikler adına İzmir'i daha sonra Batı Anadolu'yu işgal etmiştir. Yunan ordusunun Anadolu'da, Mustafa Kemal'in önderliğindeki Türk Ordusuna yenilmesi üzerine 1922 yılının Eylül ayından itibaren Yunan askerleri ile Türkiye'de yaşayan yerli Rumlar şehirleri terk etmeye başlamışlardı. Doğu Trakya, Karadeniz, Ege, İstanbul başta olmak üzere Anadolu'dan çok sayıda Ortodoks Rum, Yunanistan'a göç etmişti. Anadolu'dan gelenlere Bulgaristan ve Rusya'dan kaçan göçmenler de eklendiğinde sayı yaklaşık olarak 1.200.000'e varmıştı. Yığılan bu nüfus Yunanistan için çözümlenmesi gereken bir sorun haline almıştı. Sorun, Milletler Cemiyeti'nde çözümlenemediği için Lozan Konferansı'na taşınmıştı.

Yunanlıların, Türkiye'deki işgallerine destek veren bir kısım Ortodoks Rum, Yunanistan'a gitmek üzere limanlara yığılmıştır. 1923'e kadar Müslümanlarla birlikte yaşayan ve işgalcilere destek vermeyen Hristiyan aileler de bu göç dalgasının bir parçası

olmuştur. Görülüyor ki, nüfusun hareketlenmesi kendiliğinden doğan bir süreçti. Yunan adaları ve sahil kentlerine toplanan insanlara yaşayacakları bir yer açmak gerekiyordu. Makedonya, Batı Trakya'da yaşayan Müslümanların mallarına el konmakta ve Yunan ordularının yenilgisi sonrasında özellikle Kavala ve Drama'dakiler yerlerinden sürülmekte, Kafkaslardan gelecek Yunan kökenli göçmenler için yer açılmaya çalışılmaktaydı. Sorunun düğümlenme noktasına gelmesi üzerine Yunanistan, sorunu Milletler Cemiyeti'ne taşıdı. İleriki yıllarda Nobel Barış ödülüne layık bir isim bu sorunu çözmek için bir misyon yüklenenekti. Norveçli Fridtjof Nansen, Türkiye ve Yunanistan ile müzakerelere girişmişti. Ona göre çözüm azınlıkların ivedi bir şekilde mübadele kapsamına alınmasıydı. Yapılan müzakerelerin ardından 30 Ocak 1923 tarihinde Türkiye ile Yunanistan arasında "Mübadeleye İlişkin Sözleşme ve Protokol" imzalandı. Sözleşmeye göre Türk topraklarında yerleşmiş Rum-Ortodoks dininden Türk uyrukların ile Yunanistan'da yerleşmiş Müslüman dininden Yunan uyrukların 1 Mayıs 1923 tarihinden başlayarak zorunlu mübadelesine girişilecek, Türk ve Yunan Devletlerinin izni olmadıkça bu kişiler eski yerlerine geri dönemeyeceklerdi. Mübadele İstanbul'da 1912 yılından beri yaşayan Rumlar ile Batı Trakya'da oturan Müslümanları kapsamayacaktı.

Son zamanlarda Türk kamuoyunda ilgi çeken en önemli kitaplardan birisi; Bruce Clark tarafından yazılan "*Twice a Stranger- How Mass Expulsion Forged Modern Greece And Turkey*" adlı kitaptır. Kitabın ilk basımı 2006'da Granta Books tarafından İngiltere'de yapılmıştır. Kitabın yazarı Bruce Clark, Cambridge Üniversitesi'nde Siyaset Bilimi Bölümü'nden mezun olduktan sonra sırasıyla Reuters, Financial Times gazetesi ve Economist dergisinde çeşitli görevler yapmış... Yazarın diğer çalışması ise *An Empire's New Clothes* (Jonathan Cape, 1999) adlı kitabıdır.

"İki Kere Yabancı- Kitlemel İnsan İhracı Modern Türkiye ve Yunanistan'ı Nasıl Biçimlendirdi?" isimli kitap, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları tarafından Kasım 2008'de İstanbul'da basıldı. Müfide Pekin tarafından Türkçeye çevrilen kitap 16 x 23 cm. boyutundadır. Resim, harita, teşekkür, önsöz, on bölümden oluşan içerik, bölüm notları, bibliyografya, kaynaklar, metodoloji ve diziniyle beraber toplamda 357 sayfadır.

Bruce Clark, kitabının "Önsöz: *Lozan'ın Çocukları*" bölümünde yakın tarihimizde Balkanlarda farklı gruplar arasında çıkan çatışmalarda hükümetlerin etnik ve dinsel kökenli bir saldırıdan insanları korumak üzere "*Lozan şartını*" uygulamak niyetinde olmalarını eleştirel bir yaklaşımla etnik ayrıştırmanın başarısız sonuçlar doğurabileceği üzerinde durmuştur. Geçmişte gerginlik yaşayan ülkelerin böylesine bir durumu ortadan kaldırabilmesi için büyük çaplı etnik mühendislik girişiminde bulunduğunu ifade eden yazar, 1923 zorunlu nüfus mübadelesine de aynı çerçeveden bakmaktadır.

Hükümetlerin, etnik ve dinsel nitelikli bir saldırıdan korkarak, kitleleri saldırılardan korumak için Lozan şartını uygulamak zorunda kaldıkları gibi bir yaklaşımın, olayın tarihsel arka planı göz önüne alındığında pek de yeterli bir yanıt olmadığı ortaya çıkar. Lozan yalnız Türkiye ve Yunanistan arasındaki savaşı bitirmemiştir; aynı zamanda, Türkler tarafından çıkarılmayan, ancak Türklerin de içinde yer aldıkları Birinci Dünya Savaşı'nı müttefikler ve Türkiye adına sona erdiren bir antlaşmadır. Türkiye ulusal nitelikte bir mücadele vermek zorunda kaldı ve bunun sonunda ulus devletini kurdu. Ulus devletin, başta ekonomik, siyasal, kültürel yönden, özdeş bir toplum yaratma arzu ve çabası anlaşılabilir bir şey değildir. Hatta bu yöndeki bir çaba, yalnızca Türkiye'ye özgü bir durum da değildir. Türkiye büyük ölçüde, ulus devlet düşüncesini ve bu durum da ister istemez, nüfus yapılarıyla ilgili tercihlerin belirlenmesinde belirleyici etkenler oluşturabilir. Aslında bu yalnız Türkiye için değil; Osmanlı Devleti'nden ayrılan ve Balkanlar'da, Türkiye'den neredeyse bir yüzyıl önce ulus devletlerini kuran ülkeler için de geçerlidir...

Yazar, II. Dünya Savaşı'ndan sonra Doğu Avrupa'da yaşayan 12 milyon kadar sivil Alman'ın yerinden sökülüp Müttefiklerin işgalindeki harap Alman bölgelerine yollanmasını 1923'teki Ortodoks Rumların Anadolu'dan çıkarılmalarını örnek alan bilinçli bir modellemeye yakın buluyor.¹Ancak, üzerinde hala sıcak tartışmaların olduğu Anadolu'dan Rumlar'ın göç etmelerine ya da İzmir Tarihi olayları değerlendirilirken dönemin şartlarını dikkate aldığımız takdirde varılan sonucu daha iyi analiz etmemiz mümkün olacaktır. İkinci Dünya Savaşı'nın ardından Almanların Doğu Avrupa'dan gönderilmeleri siyasi ve askeri açıdan ele alınabilir. Böylesine bir müdahalenin temelinde yatan sebepler ile 1923 zorunlu göçün uygulanmasındaki sebeplerin aynı çerçevede incelenmesi tarihi bir yanılgıya neden olabilir. Türkiye, kendiliğinden başlayan bir göç sürecinin tek karar mercisi olmamıştır. Teklif Türkiye dışından gelmiştir. Göç süreci de Türk, Yunanlı ve tarafsız ülkelerin üyelerinden oluşan komisyon tarafından yönetilmiştir. Zorunlu göç uygulamasında hem Yunan hem de Türk halkının tüzel varlıkları gözetilmesi ve mülkiyet haklarına saygılı duyulması bir prensip olarak görülmüştür. Hatta bu işlemlerin tarafsız ülkeler tarafından oluşturulan karma komisyonun gözetiminde yapılması kararlaştırılmıştı. Söz konusu devletler ise hukuksal hassasiyetlerini bir kenara bırakmamışlardır.

Selanik'te yaşayan Müslüman din adamlarının yanı sıra Kapadokya'da yaşayan Ortodoks Hıristiyanlar da buldukları coğrafyada yaşamlarını olağan bir şekilde sürdürebilmekteydi. Bölgenin diğer halklarıyla aralarında bir problem bulunmamaktaydı. Dostane bir şekilde sürdürülen bu yaşam, yapılan savaşların ardından değişmeye başlamış, insanlar sadece canlarını kurtarmak amacıyla yerlerinden kaçmışlar, türlü maceraların ardından sürüklenmişlerdir. Böylesine yaşanan trajedilerle ilgili anlatımı bu kitapta bulmak mümkündür. Bununla beraber eserde, Osmanlı Devleti'nin bünyesinde yaşayan azınlıkların, sahip oldukları ticari ayrıcalıklar sayesinde müreffeh bir hayat sürdüğü, Rum Ortodoks tebaanın sosyal ve finansal yaşantıda giderek zenginleştiği üzerine vurgu

¹ Bruce Clark, *İki Kere Yabancı- Kitleleşen İnsan İhracı Modern Türkiye'yi ve Yunanistan'ı Nasıl Biçimlendirdi?*, Bilgi Üniversitesi yay., İstanbul, 2008, s.15.

yapılmıştır. Zaten bu yorum bile, aslında Osmanlı toplum yapısında pek çok eserde vurgu yapılan Türklerin ve azınlıkların barış içinde yaşadıklarına ilişkin yoruma dolaylı bir vurgudur. Bunun yanı sıra, Osmanlı toplum yapısında ideolojik ayrışmanın temelinde 19. Yüzyılda yaygın biçimde dünyayı saran ve bu arada Osmanlı İmparatorluğunu da etkileyen emperyalist politikaların bir etkisi olduğu açıktır.

Osmanlı Devleti'nde insanlar birbirine din bağı ile bağlı olduğu için ümmetçi bir toplum modeli vardı. Ancak Osmanlı'nın tarihi mirasının üzerine kurulan yeni ve modern Türkiye Cumhuriyeti'nin zihniyetinde ise ulus devlet anlayışı hâkimdi. Mübadele uygulamasının Türkler tarafından kabul edilmesinin amacı dinsel bir ezicilik yaratmak değildi. Türkiye'de yaratılmak istenen "*Ulus Devlet*" anlayışının ırkçılıkla beslenen bir yönü ise kesin olarak yoktu. Türkiye'deki yeni rejimin toplum üzerindeki siyasi politikası, sovenist olmaktan uzaktı.

Kitlesel mübadeleyi arzulanır kılan şeyin, Yunanistan ve Türkiye için ulus-devlet ideolojisi olduğunu ifade eden yazar, mübadelenin bir diplomatik çare, bir gaddar kültürel ve jeopolitik yol ayracı ve milyonlarca insanı etkileyen bir insanlık dramı olarak incelemeye değer bir olay olarak görmektedir. Bu arada atlanan bir şey var: Ulus devlet arzusu, mücadelesi ve ideolojisi Balkanlar üzerinden gelerek Osmanlı ülkesini etkilemiştir. Dolayısıyla Yunanistan'ın ulus devletini kurduğu tarih 1930'dur. Böylece, Türklerin Yunanistan'da oluşan ulusçuluk ideolojisine ancak yüz sene sonra yönelebildiği görülüyor. Göç, karşılıklı olmamakla birlikte, önce Yunanistan'daki Türklerin hoyratça Türkiye'ye sürülmesiyle başladı. Bu noktada da durmadı; aslında bunun yine Avrupa merkezli hem öncesi hem de sonrası vardı. Dolayısıyla göçlerle ilgili toplum ve birey merkezli yaşanan sorunların tarihi de çok eskidir ve üstelik geçmişlere gittikçe trajediler son derece ağırdır. Ancak yapılan yayınlarda sorunlar karşılıklı olmasına karşın, ağırlıklı olarak Yunanistan'a giden Ortadoksların yaşadıklarına trajedi yorumu yapılarak vurgu yapılması dikkat çekmektedir. Göç karşılıklı yaşandığına göre; her iki yana göç ettirilen insanlar da yaşadıkları travmalar nedeniyle yoğun sıkıntılar çekmiş, uyum sorunları yaşamışlardır. Ülkeler de bu göç olayında etkilendi. Türkiye'ye gelen göçmenlerin özellikle tarımsal faaliyetlerde çalışmış olması, Türkiye'de ticaret ve sanayi'deki boşluğun tam anlamıyla dolmamasını sağlamıştır².

Kitabın diğer bölümlerinde Ayvalık'ta yaşayan Ortodoks Rumlar ile Girit'teki Müslüman Türklerin yaşantıları hakkında bilgi verilmektedir. Bu bilgilere kaynaklık eden yöntem sözlü tarihçiliktir. Dördüncü bölümde ise Lozan Anlaşmasını yaratıldığı süreçte devlet adamlarının yaptıkları pazarlıklar konusunda ayrıntılı bilgi verilmektedir. Dönemin gazetesi olan New York Times'ta bu konuda çıkan yazılara yer verilmiştir.

Clark, "*Kim gidecek, kim kalacak: Lozan pazarlıkları*" cümlesiyle adlandırılan dördüncü bölümde Karadeniz'de yaşayan Ortodoks Rumların, dinsel, sosyal ve ekonomik

² Konu ile ilgili bilgi için bkz. Kemal Arı, *Büyük Mübadele-Türkiye'ye zorunlu Göç (1923-1925)*, Tarih Vakfı Yurt yay., İstanbul, 2003.

yaşantısı, Müslümanlarla olan ilişkileri ve mübadele sonrasındaki değişim sürecini akıcı bir dille anlatmaktadır. Oldukça kapsamlı olan bu yapıt Anadolu’da bazı insanların inançlarını gizli bir biçimde sürdürdüğü, Türkiye’ye sadakatle bağlı olan Hıristiyan Türklerin mübadele kapsamına alınışını değişik boyutlarıyla eleştirel olarak incelemiştir.

Beşinci bölüm: “Gizli inançlar, gizli bağlar: Osmanlı Trabzon’unun kaderi” :

“Diğer Hıristiyan azınlık olan Ermenilerin ise, Trabzon’da iyice sert yaşanan insanlık dışı davranışlara maruz kaldıkları anlaşılıyordu. Türk memur ve doktorların 1919’da Osmanlı yetkililerin düzenlediği bir mahkemedeki tanıklığına bakılırsa bu bölgeden pek çok Ermeni çocuğu, aileleri güneşe sürülürken zehirlenmiş, boğulmuş veya başka yöntemlerle öldürülmüştü”³. Herhangi bir toplumla ilgili yargı kullanıldığında özellikle bu etnik bir iddia ise bu konuda okuyucunun resmi belgelerle ikna edilmesi gerekmektedir. Kitabın 287. sayfasından itibaren her bölüme ait notlar kullanılsa da, bu notların içinde yazarın faydalandığı eserlerin objektifliği düşündürücüdür.

Altıncı bölüm, bize mübadele sürecinin nasıl başladığı konusunda bilgi vermektedir. Yazar, Yunanlılar, Türkler, I. Dünya Savaş’ında tarafsız olan devletlerin üyelerinden oluşan, mübadeleyi yürütme ve uygulamanın yanında birçok yetkiyle donatılmış “karma komisyon’un” rollerine eleştirel bir açıdan bakmaktadır. Zorunlu nüfus değişimi ile yarım milyona yakın Türk, Yunanistan’dan Anadolu’ya geçecekti. Anadolu’dan Yunanistan’a doğru çetin şartlarda yola çıkan insanların sayısı ise neredeyse bu sayının üç katı kadardı. Bu nedenle Yunanistan açısından bu iş rahatlıkla üstesinden gelmesi çok rahat olamayacaktı. Bu nedenle Yunanistan, Avrupalı devletlerden bir miktar kredi almıştır. Yine altıncı bölümde, Avrupa ve Amerika’nın Yunanistan’a yaptığı ekonomik yardımdan ve bu yardımın arkasında yatan beklentilerden bahsetmektedir. Amerikan halkının İstanbul ve Yunanistan’da yaptığı sağlık hizmetleri üzerinde durulmaktadır. Bu anlatımla, göç sırasında yaşanan olaylar okuyucuların gözünde canlanmaktadır.

Kitabın yedi ve sekizinci bölümlerinde Yunanistan’dan Anadolu’ya gelen toplulukların göç sırasında yaşadıkları üzerinde geniş bilgi vermiştir. Yaşanan zorluk sadece uzun yolculuklar değildi. En büyük zorluk bundan sonra başlayacaktı. Türkiye’de barınma, eğitim, sağlık, işsizlik gibi sorunların yanı sıra uyum sorunu da baş gösterecekti. Clark, Anadolu’ya gelen göçmenlerin sosyal yaşantılarındaki sıkıntıları detaylı bir şekilde aktaracaktır.

Nüfus Mübadelesinin ardından Türk-Yunan ilişkilerini ele alan yazar, Ekim 1930 Mustafa Kemal ve Eleftherios Venizelos’un Türkiye’de buluşmasını şöyle değerlendiriyor:

“İki lider, Ankara’daki toplantıda İsviçre’de başlattıkları girişimi mantıklı bir sonuca vardurmaya çalışıyorlardı: İnsanların ödediği bedel ne olursa olsun, belirsizliğe ve yanlış anlaşılmaya yol

³ Clark, *A.g.e.*, s.128.

açabilecek tüm meseleleri hallederek istikrarlı komşuluk ilişkileri kurmak. Hedef iki ulus arasında hem kelime anlamıyla hem de mecazî anlamda iyi tanımlanmış sınırlar çizmekti..."

Yazar, yalnızca mübadele ile sınırlı kalmıyor. Hala büyük tartışmaların nedeni olan Ermeni sorununa bir yerde vurgu yaparken, orada kalmıyor Türkiye'nin başka bir sorununa, Güneydoğu'da yaşananlara değiniyor. Ancak dikkati çeken nokta, Türkiye tarihini ilgilendiren büyük sorunların temelinde sürekli olarak ulusal devleti ve milliyetçiliği görüyor.

Bruce Clark, "*İki Kere Yabancı*" adlı kitabında "*Bibliyografya, Kaynaklar ve Metodoloji*" bölümü eklemiş ve çok sayıda yapılan yayınlara bilgi vermiştir. Bununla yazarın oldukça geniş bir literatür taraması yaptığı, hatta bilmediği dillere yönelirken zahmetli ve yorucu bir yola yönelmekten geri kalmadığı da görülmektedir. Ancak burada bir temel sorunu atlamadan geçmemek gerekiyor: Temel kaynaklara inmeden, ikinci elden eserlerle nesnel bir tarih yazımı ve yorumu nasıl gerçekleştirilebilir? Bu yapılamamıştır; üstelik tarihçilik yöntemi kullanılamamıştır. Kullanılmadığı için de tarihsel olaylara bir ölçüde subjektif, önyargılı ve gerçek dışı kanı ve yorumlarla bakılmıştır. Böylece ortaya çıkan çalışma bir tarih kitabı değil, tarihi yeniden inşa etmeye çalışan bir egzersiz olarak görülebilir. Üstelik Bruce Clark bir tarihçi değil, gazetecidir ve bir gazetecinin bir tarihçinin özel alanıyla ilgili donanıma sahip olması elbette beklenemez... Bu yönlerden bakınca yapıtı bir entelektüelin zihin egzersizi olarak görmek gerekebilir. Ancak şunu söylemek de bu noktada kaçınılmaz oluyor:

Çağdaş tarihçilik, bir entelektüelin zihin egzersizi yapmasıyla sınırlı kalabilir mi?

Gül KARACAER*

* Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü.